

Національний університет "Одеська юридична академія"
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 43

Одеса

2011

15. Ярїко М. О. Ісламська концепція прав людини у порівнянні з Загальною Декларацією прав людини // Грані: Філософія. – 2009. – № 3. – С. 73-77.
16. Arab Charter on Human Rights // Сайт "An open door to the Arab world". Режим доступу: <http://www.al-bab.com/arab/docs/international/hr1994.htm>. Дата доступу: 22.03.2010.
17. Daniel Chandler Semiotics for Beginners // Сайт Денієла Чандлера. Режим доступу: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem02.html>. Дата доступу: 22.03.2010.
18. Hockett Charles F. The Origin of Speech // Scientific American. – 1960. – № 203. – Р. 89 – 97.
19. Lyons John. Semantics – Cambridge: University Press, 1977. – 371 p.
20. Peirce, Charles S. Collected Writings (8 Vols.) / Ed. Charles Hartshorne, Paul Weiss & Arthur W Burks. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931-1958.
21. Saussure Ferdinand De. Course In General Linguistics. – Fontana, 1990. – 236 p.

Ткачук А. С., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ: ЇХ СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ

В статье рассмотрены основные деформации правосознания: правовой инфантилизм, правовой идеализм (романтизм), правовой дилетантизм, правовая демагогия, правовой нигилизм, правовой негативизм и "перерожденное" правосознание. Дано общее представление о сути этих аномалий, их деструктивной роли, причинах, формах проявления и путях устранения.

The article considers the main deformations of legal awareness: legal infantilism, legal idealism (romanticism), legal dilettantism, legal demagoguery, legal nihilism, legal negativism and "degeneration" of awareness. We describe a general idea of the essence of these anomalies, their destructive role, causes, forms and ways of elimination.

У сучасній літературі існує багато дефініцій правосвідомості. Наведемо одну з них: правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у формі юридичних знань, оцінок, правових установок, ціннісних орієнтацій, які визначають поведінку людей в юридично значимих ситуаціях [1, 192]. Проте сфері правового усвідомлення дійсності громадян (правосвідомості) притаманні різноманітні

деформації. Вони спотворюють правові установки населення, їхні почуття і переконання в правовій галузі, втручаються в правовий світогляд, правову ідеологію громадян, руйнуючи основи державного устрою. Україна нещодавно стала на шлях розбудови правової держави, тому вивчення деформацій правосвідомості має фундаментальне значення як фактор забезпечення стабільності і розвитку правопорядку. Метою наукового дослідження є визначення найбільш повної класифікації деформацій правосвідомості, розкриття їх сутності, наслідків та формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Деформація (від лат. *deformatio* – спотворення) правової свідомості припускає деякий початковий запас правових за своєю природою поглядів, знань, установок, які з різних причин перетворилися на якісь інші, неправові конструкції або залишилися правовими лише номінально або частково [2, 161]. Деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною його стану, під час якої у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання та емоції, які викривлено відображають дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку. Як справедливо зазначає Ю. Калиновський, деформації правосвідомості "являють собою спотворення форми та змісту правових установок, навичок і звичок" [3, 218-219]. Крайнім ступенем викривлення правової свідомості індивіда є злочинна правосвідомість, яка заперечує вихідні ідеї права. І. О. Ільїн з цього приводу писав: "Немає людини без правосвідомості, але є безліч людей із зневажливою, запущеною, потворною або навіть здичавілою правосвідомістю. Однак і слабка, продажна, рабська, злочинна правосвідомість залишається правосвідомістю, хоча її душевно-духовна будова виявляється невірною, а її зміст і мотиви хибними і дурними" [4, 178].

Існують наступні форми деформації правосвідомості: правовий інфантизм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм, "переродження" правосвідомості, правовий нігілізм, правовий тоталітаризм та ін. [5, 450]. Проблема деформацій правової свідомості недостатньо вивчена. Тим часом потреба в її глибокому дослідженні давно назріла, через те що названі соціально-юридичні феномени широко поширилися в практичному житті, свідомості людей, політиці, культурі, законотворчості, державній та громадській діяльності, серед юристів. Необхідно мати загальне

уявлення про сутність цих аномалій, їх деструктивну роль, причини, форми прояву, шляхи усунення.

Правовий *інфантилізм* вважається найбільш м'якою формою спотворення правової свідомості. Його сутність у несформованості, недостатності правових знань, установок. При цьому спостерігається певна недосконалість правових уявлень, відсутність позитивного ставлення до закону та інших правових цінностей. Правовий інфантилізм вважається тимчасовим, нетривалим станом правосвідомості – згодом він, як правило, переростає в іншу форму. У яку саме залежить від зовнішніх чинників і індивідуальних особливостей суб'єкта. На жаль, в сучасному українському суспільстві правовий інфантилізм – досить поширене явище, оскільки недостатня кількість громадян має бажання отримувати правову інформацію, знайомитися зі змінами в чинному законодавстві.

Правовий *ідеалізм* (романтизм) – це невиправдане і необґрунтоване перебільшення можливостей права [6, 303]. Цьому явищу властива переоцінка ролі і місця права в житті суспільства. Ця форма деформації правосвідомості супроводжує людську цивілізацію практично на всьому шляху її розвитку. Відомо, що ще Платон наївно вважав головним засобом здійснення своїх задумів побудови ідеальної держави ідеальні закони, прийняті мудrimi правителями. В епоху Просвітництва вважали достатнім, знищивши старі закони, прийняти нові для досягнення гармонії в житті держави і суспільства. І сьогодні багато громадян і політиків покладають на закон занадто великі надії. Правовий ідеалізм властивий початковим етапам багатьох реформ. Його позитивна риса в тому, що він підтримує повагу до права та правової системи в цілому. Основна ж небезпека правового ідеалізму полягає в тому, що чим більший розрив між очікуваними результатами від реформи та її фактичними результатами, тим з більшою вірогідністю можливе настання правового нігілізму згодом. При надмірному правовому регулюванні утворюються нагромадження юридичних норм, законів, багато з яких практично не застосовується. В результаті – різке зниження рівня керованості і врегульованості соціальних процесів, відсутність елементарного громадського порядку. Правовий ідеалізм, як і інші форми деформації правосвідомості, призводить до правового безсилля, неефективності правової системи.

Правовий *дилетантизм* – недбале поводження із законом (поверхнєве або неадекватне тлумачення правових норм, відсутність системного підходу при їх оцінці тощо) або з оцінкою юридичної

ситуації, обумовлене легковажним ставленням до права. Особливу небезпеку ця форма може спричинити в разі тиражування таких підходів через засоби масової інформації (наприклад, всупереч дії презумпції невинуватості твердження про визнання особи винною у вчиненні злочину ще до судового вироку). Правовий дилетантизм характеризується недбалим ставленням до юридичних цінностей.

Правова *демагогія* передбачає легковажне або свідоме здійснення такого впливу окремої особи або громадських організацій на свідомість людей, наслідком якого стає формування одностороннього або викривленого уявлення про правову дійсність. Небезпека правової демагогії полягає в тому, що особа, яка на неї орієнтується, припускає наявність певної цінності права, усвідомлює існування довіри до нього з боку інших і саме тому використовує його для досягнення власних корисливих інтересів, маскуючи свої наміри розмовами про суспільне благо. Найбільшого поширення така форма деформації правосвідомості набуває при проведенні виборів або референдумів і супроводжується використанням широких можливостей засобів масової інформації та реклами впливати на суспільну думку.

Правовий *нігілізм* – це різновид деформації правової свідомості, який виражається в наявності у носіїв зневажливого, негативного або байдужого ставлення до права і правової дійсності за відсутності умислу скоєння правопорушень. Такий підхід дає можливість виділити важливі ознаки правового нігілізму, дозволяє відрізнити його від інших різновидів деформації правової свідомості. Для правового нігілізму характерні широка розповсюдженість, підкреслено відкритий характер, зіткнення з політичним, економічним, моральним і іншими видами нігілізму [7, 249]. Вважається, що Ф. Ніцше одним з перших спробував розкрити зміст даного явища. Він вважав, що нігілізм – це стан, коли вищі цінності втрачають свою значимість, коли втрачаються спільні цілі і немає відповіді на запитання "навіщо?" [8, 9]. Явище правового нігілізму слід, без сумніву, віднести до найбільш поширених і укорінених форм деформації правосвідомості населення. Сучасні вчені визначають правовий нігілізм як активну протиправну тенденцію особистості (І. І. Карпець, А. Р. Ратінов). Інші говорять про такий рівень дефектності правової свідомості, який характеризується нігілістичним ставленням до права в цілому, переконанням, що керуватися треба не правом, а своїми бажаннями та інтересами (А. І. Долгова).

Треті вказують, що правовий нігілізм проявляється у цілковитій невірі в потенційні можливості права (В. А. Туманов). Сутність правового нігілізму в негативному, неповажному ставленні до права, законів, а з точки зору причин – в юридичному невігластві, правовій невихованості основної маси населення, тобто в простому незнанні права. Слід зауважити, що правовий нігілізм – продукт соціальних відносин, він обумовлений безліччю причин і наслідків. Зокрема, він пояснюється і такими реаліями наших днів, як політиканство, боротьба амбіцій, самолюбство і марнославство. У свідомості громадян затвердилися невіра у високе призначення, потенціал і навіть необхідність права. Часто ми спостерігаємо зневажливе, зверхнє, скептичне сприйняття права.

Відмінною рисою правового нігілізму є масовість. Правовий нігілізм поширений не тільки серед громадян, але і в офіційних колах: у державних структурах, у виконавчій і законодавчій гілках влади, в правоохоронних органах. Він може носити демонстративний, агресивний і неконтрольований характер. Правовий нігілізм проявляється в різних формах: він зустрічається як під час виконання службових обов'язків, так і на побутовому рівні. Заперечення того, що вимагає закон, може відбуватися як у прихованій, так і відкритій формі. Звертаючись до деформацій правосвідомості на професійному рівні, можна зробити висновок, що й на цьому рівні зустрічаються всі розглянуті форми аномалій. Наприклад, до різновидів правового нігілізму співробітників органів внутрішніх справ належать правоохоронна бездіяльність і неприйняття необхідних законних заходів, довільне тлумачення закону.

Щоб подолати правовий нігілізм необхідно прагнути до підвищення загальної і правової культури громадян. Потрібно модернізувати законодавство. Повинна проводитися регулярна робота з профілактики правопорушень, здійснюватися масова просвіта та правове виховання населення і особливо молоді [9, 4]. Юридичні вузи зобов'язані готувати висококваліфікованих фахівців. Повинна демонструватися повага до прав і свобод особи з боку держави. Громадяни мають відчувати себе у безпеці, бути впевненими в тому, що в разі прояву будь-якої несправедливості, їх захистять. Завдяки цим заходам можна подолати правові нігілістичні тенденції в суспільстві, вийти з культурно-правової кризи, продовжувати розвиток громадянського суспільства.

Деякі вчені однією з форм правового нігілізму вважають правовий *негативізм*. Ця форма вважається найбільш небезпечною.

При цьому феномені спостерігається активна протиправна спрямованість особистості, яка проявляється у переконанні, що вимоги і заборони права носять формальний характер, керуватися ж треба своїми бажаннями та інтересами. Закон порівнюється з перешкодою, яку можна обійти або подолати. Якщо правовий нігілізм пов'язаний із запереченням соціальної цінності права як такої, то при правовому негативізмі правопорушник усвідомлює цінність правового регулювання для суспільства, але через ті чи інші причини не дотримується правових приписів. Можна окреслити кілька підвидів правового негативізму в залежності від причин протиправних дій. По-перше, вони можуть бути обумовлені розбіжністю в даному конкретному випадку особистих інтересів суб'єкта з громадськими інтересами. По-друге, усвідомлене ігнорування правових норм можливе з огляду на дотримання нових правових ідей, поки не закріплених у нормативно-правових актах. В останньому випадку правовий негативізм стає однією з форм правового ідеалізму.

Основна небезпека правосвідомості, що характеризується правовим нігілізмом, полягає в її здатності до "переродження" або, більш конкретно, до "виродження". Якщо при правовому нігілізмі виключається злочинний умисел, то в "переродженій" правосвідомості спостерігається не тільки негативне ставлення до позитивного права, а й усвідомлене ігнорування принципів права, інших соціальних норм і суспільної моралі. Феномен "переродження" правосвідомості вважається найскладнішою формою деформації правосвідомості громадян, на цій стадії спостерігається найбільше викривлення правових ідеалів. Дослідити це явище теж досить складно. Таку свідомість слід розглядати як найбільш спотворену, дефектну правосвідомість. "Переродження" має багато спільних рис із правовим нігілізмом. І в тому, і в іншому випадках правове начало свідомо заперечується, ігнорується. Від правового нігілізму в чистому вигляді "переродження" свідомості відрізняється не тільки ступенем суспільної небезпеки, а й мотивацією. Воно засноване на свідомому запереченні закону за мотивами користі, жорстокості, жадібності і т. п. Правосвідомість, перероджуючись, проявляється в різних формах і, перш за все, у вигляді умисного порушення законів та інших нормативно-правових актів, що супроводжуються вчиненням злочинів та інших правопорушень. Це говорить про те, що деформації суспільної свідомості можуть викликати навіть такий тяжкий наслідок як криміналізація суспільства.

Про масовий характер криміналізації українського суспільства свідчать об'єктивні дані, що підтверджують соціологічні опитування, особливо на початку перебудови. Так, проведені на початку 90-х років XX століття дослідження свідчили, що майже чверть населення України є криміналізованою [3, 221]. При всіх істотних відмінностях у рівні злочинності в різних країнах першою і визначальною тенденцією в світі є її абсолютне і відносне зростання у співвідношенні з кількістю населення, показниками економічного розвитку, культури тощо. За даними ООН, якщо сьогодні темпи зростання кількості населення планети становлять 1-1,5 % щорічно, то злочинність зростає щорічно на 5 %. Тому, цілком достовірною виглядає думка фахівців, які стверджують, що за останню чверть століття злочинність у світі зросла у декілька разів [10, 63].

У період сталінізму формуються стереотипи тоталітарної правосвідомості, або правового тоталітаризму. Це одна з форм правового нігілізму, під час якої за допомогою права відбувалися "театралізовані процеси", здійснювалися масові репресії. Доречними тут вбачаються слова І. Канта: "Право може бути як засобом обмеження свавілля, так і засобом нехтування свободи людини" [11, 140]. У цей період закріплюється орієнтація на неправове, насильницьке, диктаторське, партійно-політичне право.

Сучасна ситуація в країні поєднує в собі суперечливе переплетіння, з одного боку, тотального правового нігілізму, а з іншого – наївного правового ідеалізму. Парадоксально, але ці два несумісних явища співіснують і демонструють досить низький рівень правосвідомості громадян. У першому випадку закони не виконуються, порушуються, ігноруються, а в другому, навпаки, їм надається перебільшене значення.

Проблема формування правосвідомості в Україні тісно взаємопов'язана з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах, з формуванням єдиного національного культурно-політичного поля, з успішністю розвитку нації. Рівень правової свідомості громадян України, що існує на цей час, потребує значного підвищення і доведення в найближчій перспективі до рівня правової свідомості демократичного суспільства [12, 9]. Для того, щоб масова правосвідомість була здоровою, а темпи побудови правової держави зростали, громадянам необхідно тверезо оцінювати закони і їх роль, дотримуватися вимог законодавства та постійно підвищувати свій рівень правової культури.

Література:

1. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
2. Лихатина А. Л. Деформации правосознания в структуре противоправного поведения // Вестник Бурятского государственного университета. – 2008. – № 2. – С. 157 – 162.
3. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. – Харків: Право, 2008. – 288 с.
4. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М.: Рагортъ, 1993. – 325 с.
5. Загальна теорія держави і права [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
6. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А. Б. Венгерова. – 6-е изд-е. – М.: Омега-Л, 2009. – 608 с.
7. Требін М. П. Правовий нігілізм як українська реальність // Четверта наукова конференція Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 16-17 квітня 2008 року: Матеріали конференції. – Х.: ХУ ПС, 2008. – С. 249-250.
8. Ницше Ф. Сочинения в 2-х томах. М.: Мысль, 1990. Т. 2. – 830 с.
9. Гойман В. И. Правовой нигилизм: пути преодоления // Советская юстиция. 1990 № 9, С. 3-5.
10. Лунеев В. В. Организованная преступность, уголовный терроризм в условиях глобализации // Социологические исследования. – 2002. – № 5. – С. 60-67.
11. Кант И. Метафизика нравов. Сочинения. В 6-ти тт.: Т. 4. Ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – 478 с.
12. Данильян О. Г. Деякі проблеми формування правової культури в сучасній Україні // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2009. – С. 8-10.